

ASK - Alternativ og supplerende kommunikasjon – et spennende fagfelt for ergoterapeuter

Barnets språkutvikling starter før de første ordene kommer. Allerede før fødselen kommuniserer det lille barnet og omsorgspersonene. Barn begynner å « snakke » med babling før det kommer enkeltord og etter hvert små setninger. Deretter skyter språkutviklingen fart, og barnet utvikler gode språkferdigheter før skolealder. Noen barn har en avvikende utvikling, og utvikler ikke tale som forventet. Da kan barnet ha behov for Alternativ og supplerende kommunikasjon, ASK, en felles betegnelse for forskjellige uttrykksmåter en person kan kommunisere med som mimikk, kroppsspråk, peking, håndtegn eller bruk av grafiske tegn.

Av Hege Marit Lybeck Lund

Hege Marit Lybeck Lund er ergoterapeut og har jobbet i Habiliteringstjenesten SI, avdeling Lillehammer, siden 2007. Fra november 2020 til juli 2021 hadde hun et vikariat på Rikshospitalet ved Seksjon nevrohabilitering barn og Kommunikasjons teamet. Hun tok ASK 1-utdanning i 2010. E-post: Hege.Marit.Lund@sykehuset-innlandet.no.

Det er ingen interessekonflikter knyttet til artikkelen.

INNLEDNING

Jeg jobber som ergoterapeut i Habiliteringstjenesten på Lillehammer, Sykehuset Innlandet, i et tverrfaglig team som utreder og følger opp barn med medfødte eller tidlig ervervede skader, syndromer eller tilstander av ulik art. Jeg møter mange barn med omfattende og sammensatte vansker, som regel også bevegelsesvansker. Muligheten til selvstendig kommunikasjon kan være svekket. Det kan være barn med cerebral parese (CP), genetiske avvik eller barn som ikke har diagnose enda. Som en del av dette arbeidet veileder jeg i individualsaker der barn har avvikende språkutvikling av ulike årsaker. Målet er å finne de beste løsningene for barnet og veilede fagpersoner og foreldre i å bruke ASK-løsningene i sin kommunikasjon med barnet.

Prinsippene og tankene bak ASK-tiltakene er de samme uavhengig av hvilken ASK-form som velges. Når et barn har behov for ASK er det tidlig innsats som gjelder. For barn som ikke har utviklet tale innen to årsalderen må alternativer vurderes.

I denne artikkelen vil jeg blant annet beskrive hva ASK er, det

tverrfaglige samarbeidet, innsatsen som kreves, hvilke kartleggingsverktøy som kan benyttes og hvordan vi jobber i en «vanlig» ASK-sak. Jeg vil også gi noen tips dersom noen lesere vil fordype seg mer. Formålet med artikkelen er å vekke interesse og nysgjerrighet for dette fagområdet, målet er ikke å gi en fullstendig gjennomgang av ASK. Jeg skulle ønske at flere ergoterapeuter hadde en større rolle i disse sakene. Jeg mener at ergoterapeuter har mye å bidra med når det gjelder tilrettelegging av hverdagen for et barn som har behov for en alternativ måte å snakke på. Som menneske vil vi kommunisere. Tilrettelegging med ASK-tiltak er viktig og må skje på alle arenaer.

I ASK-saker møter jeg som regel barn som har vært til utredning ved Habiliteringstjenesten. Ofte har barnet vært gjennom medisinsk, motorisk, språklig og gjerne kognitiv utredning. Dette gjøres ved bruk av standardiserte tester, dialog med foresatte og fagpersoner og tett tverrfaglig samarbeid mellom fagpersoner i avdelingen. Dette danner et bilde av barnets funksjon og grunnlaget for å foreslå ASK-tiltak når

språket er forsinket. Vurdering av syn- og hørselsfunksjon kommer i tillegg. Dersom et barn har avvikende språkutvikling, samarbeider vi i Habiliteringstjenesten med foreldrene og kommunalt hjelpeapparat og legger en plan for hvordan vi går frem. Når det er ønskelig med veiledning har vi mulighet til å tilby det.

Barn med avvikende språkutvikling som ikke henvises til tverrfaglig utredning ved Habiliteringstjenesten, vil Pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) ha et naturlig ansvar for. Disse barna beskrives ikke her.

HVA ER ASK?

ASK er en forkortelse for alternativ- og supplerende kommunikasjon. Alternativ kommunikasjon vil si at personen har en annen måte å kommunisere på enn tale. Personen kan bruk håndtegn, grafiske eller materielle tegn, eller skrift som sin alternative kommunikasjonsform. Supplerende kommunikasjon betyr støtte- eller hjelpekommunikasjon (1). Supplerende kommunikasjon har en dobbel målsetting: Å fremme og støtte personenes tale, og å sikre en alternativ kommunikasjonsform hvis personen ikke utvikler evnen til å snakke.

Når et barn har behov for språklig tilrettelegging er det som regel en sammensatt problemstilling, og det er naturlig at fagpersoner jobber i team rundt barnet og i tett samhandling med foreldrene.

HVEM HAR BEHOV FOR ASK?

Mennesker som har behov for ASK er en heterogen gruppe. Tetzchner og Martinsen (2004) har definert tre funksjonelle hovedgrupper (1):

- Uttrykksmiddelgruppen

Babyer er programmert til å lære språk og babler lenge før de begynner å snakke.
Foto: Mostphotos/Alexandr Davydov.

- Støttespråkgruppen
- Språkalternativgruppen

UTTRYKSMIDDELGRUPPEN

Uttrykksmiddelgruppen (1) beskriver mennesker som forstår mye av språket, men strever med å uttrykke seg verbalt. De har god forståelse for talespråk, men mangler tilstrekkelig kontroll over taleorganet til å produsere tale selv. I gruppen finner vi personer med omfattende motoriske utfordringer, for eksempel cerebral parese (CP). De har gjerne store utfordringer med bevegelsesapparatet, og grafisk kommunikasjon er et naturlig valg. Målsettingen er å skaffe en språklig uttrykksform de er i stand til å bruke. Behovet for ASK er varig.

STØTTESPRÅKGRUPPEN

Støttespråkgruppen (1) deles i to undergrupper: utviklingsgruppen og situasjonsgruppen.

Utviklingsgruppen kjennetegnes ved at behovet for ASK ikke er varig, men språkutviklingen er forsinket. Alternativ kommunikasjon er et skritt i retning mot selvstendig tale. ASK-tiltak hindrer ikke utvikling av selvstendig tale,

der personen har mulighet for det. Hensikten med tiltakene vil være å løse de sosiale problemene som kan oppstå fordi personen har vansker med å uttrykke seg.

Personer i *situasjonsgruppen* (1) har verbal tale, men artikulasjonsvansker. ASK er et supplement og ikke hovedkommunikasjonsform. Kjente personer vil kunne forstå dem, spesielt når temaet er kjent. I støyende miljø, i samtale med ukjente samtalepartnere eller om et ukjent tema, vil det være vanskelig for andre å forstå hva vedkommende sier. Hjelpetiltak som symboler, skrift eller håndtegn, kan være aktuelle, supplerende kommunikasjonsformer. Personer i denne språkgruppen må lære når de skal bruke alternative eller supplerende kommunikasjonsformer for å bli forstått.

SPRÅKALTERNATIVGRUPPEN

I språkalternativgruppen (1) finner vi mennesker som bruker alternative kommunikasjonsformer både når de kommuniserer med andre og når andre kommuniserer med dem. Mennesker i denne gruppen bruker tale i liten grad, og ASK

blir det språket de bruker hele livet. I denne gruppen finner vi personer med alvorlig lærehemming. ASK blir deres morsmål, og opplæringen retter seg mot forståelse og bruk.

Kunnskap om språkgruppene gir en forståelse av barnets utfordringer, som igjen påvirker valg av intervensjon, mål, tiltak og opplæring. Jeg møter barn i alle de funksjonelle språkgruppene, hver med sine utfordringer og behov for individuell tilrettelegging. I veiledning gis opplæring til arbeidsgruppa rundt barnet og foreldrene om hvordan man bruker ASK til dette barnet. Det er også et gjensidig samarbeid.

KARTLEGGING

Barn som har behov for ASK har ulike behov, og det er viktig å kartlegge barnets utfordringer og ressurser. Kartlegging kan bestå av formelle tester, observasjoner og drøftinger mellom fagpersoner og foresatte. Det finnes mange kartleggingsverktøy som er mer «ASK-spesifikke», for eksempel «Kartlegging av kommunikative forutsetninger og behov i personenes miljø» (2), eller «Planarbeid for oppfølging av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)» inklusive eksempelmal for oppfølging (3). Disse verktøyene gir et godt grunnlag for å samle kunnskap om barnets kommunikasjon og ferdigheter som virker inn på kommunikasjonen, slik at man kan danne seg en forståelse av kompleksiteten i saken. Standardisert kartlegging og evaluering av barnets responser over tid gir et utfyllende bilde av funksjonsnivået. Barn med ASK-behov kan ha utfordringer knyttet til konsentrasjon, tempo, latenstid, oppmerksomhet, arbeidsminne og evnen til å holde fokus over

Bilde 1. Pekeprat er når du peker på symbolet «syng» og sier «vi skal syng».

Bilde 3. Barnet velger ved å peke på den aktiviteten det ønsker å gjøre.

tid. Kognitiv kapasitet kan også være påvirket og vil ofte ha innvirkning på læreevnen.

I ASK-veiledning benytter jeg kartleggingskjema fra Statped, «planarbeid for oppfølging av alternativ og supplerende kommunikasjon» (3), da jeg mener dette er et godt verktøy for tverrfaglig samarbeid rundt et barn som bruker ASK.

PEKEPRATE SOM METODE

Når språket skal tilrettelegges med symboler, brukes pekeprating som metode for å støtte verbal kommunikasjon. Statped har laget en informasjonsfilm som forklarer hva det vil si å pekeprate (4). Et tilgjengelig språk øker deltagelse og mulighet til påvirkning i kommunikasjon og aktiviteter barnet deltar i.

Begrepet pekeprate er sammensatt av verbene å peke og å prate, og dette beskriver det vi gjør. Vi peker på symbolet og prater ved å si hva symbolet represen-

Bilde 2. Tematavlen er bygd opp med ulike symboler om samme tema og ord i ulike ordklasser.

Bilde 4. Skal vi gjøre det en gang til?

Bilde 5. Kommunikasjonsboken skal være med overalt.

terer. For eksempel kan jeg peke på symbolet «syng» og si «vi skal syng», så kommer handlingen altså sangen. Se bilde 1. Gjennom gjentagelser knytter barnet mening og forståelse til symbolet for sang. Når vi pekeprater, er vi språkmodeller for barnet. Vi viser gjennom handling hva vi ønsker at barnet skal gjøre ved å bruke symboler i kommunikasjonen.

I starten bruker vi enkeltsymboler, slik at barnet lærer innholdet i symbolene. I innlæringen bruker vi pekeprating i motiverende aktiviteter. Når barnet kjenner innholdet i flere symboler setter

dagen i barnehagen, hjemme og andre arenaer.

I ASK-veiledning har vi fokus på hvordan språkmiljøet for barnet er. Har barnets språkmodeller god nok kunnskap til å fylle rollen? Er det tilgang på motiverende og tilrettelagte aktiviteter? Er det forståelse for at barnet med ASK-behov trenger tilrettelegging gjennom hele dagen?

KOMPETANSE FOR KOMMUNIKASJON

Når et barn skal starte med ASK, er det mange ferdigheter som skal læres, både av barnet, og av de som er med barnet. Janice Light og David McNaughton (6), har beskrevet kommunikative kompetanseområder som er viktig for at barnet med ASK-behov, foreldrene og arbeidslaget rundt barnet skal lykkes med ASK-tiltak. Dette er språklig, operasjonell, strategisk og sosial kompetanse. I tillegg er psykososiale faktorer viktige.

Språklige kompetanse dreier seg om hva barnet forstår av språket og hva det kan uttrykke. Formelle tester sammen med observasjoner av barnet i lek og aktivitet hvor ASK benyttes, gir informasjon om barnets språklige ferdigheter og hvordan barnet responderer på ASK-intervensjon.

Operasjonell kompetanse beskriver barnets motoriske ferdigheter og hvordan motorikk kan påvirke barnets muligheter til å betjene et kommunikasjonshjelpemiddel, utføre håndtegn, peke på et symbol, trykke på skjerm eller bryter, peke med øynene eller signalisere ja og nei for å navigere.

Operasjonell kompetanse beskriver barnets evne til å betjene ASK-hjelpemiddelet sitt. Hvilke strategier eller teknikker kan barnet bruke? Hvordan navigerer

og betjener det hjelpemidlene? ASK-løsningen skal gi mulighet til en så effektiv og presis kommunikasjon som mulig. Barnets motoriske ferdigheter påvirker muligheter til å betjene et kommunikasjonshjelpemiddel, som å peke på et symbol, trykke på skjerm, peke med øynene eller signalisere ja og nei for å navigere. Noen barn må peke med øynene eller bruke en form for skanning sammen med sin kommunikasjonspartner. Barn må lære hvordan de betjener sine ASK-løsninger.

Noen barn kan ha noe å hente på å øve på motoriske ferdigheter som styrker deres kommunikative uttrykk. Det kan være at barnet kan øve på å peke tydelig med pekefinger, eller et barn som bruker blikkpeking, kan øve på å flytte blikket i alle retninger for å bli bedre rustet til å håndtere sin kommunikasjonsform. Det er til stor hjelp hvis barnet har signal for ja og nei. Hvis barnet ikke kan signalisere dette, kan det være fint å forsøke å øve inn ferdigheten. Tilpasset sittestilling kan være helt avgjørende for barnets motoriske prestasjoner.

Strategisk kompetanse beskriver hvordan barnet bruker sine ferdigheter når det kommuniserer. Hvordan viser barnet at det har noe å si, markerer sin vilje, tar initiativ i dialog, ber om oppmerksomhet, sier fra når noe ble galt, og retter opp i misforståelser? For mange barn er dette kompetanse som krever bevisst trening og målrettet jobbing over tid.

Sosial kompetanse handler om hvordan barnet kommuniserer og samhandler med andre. Det handler både om å kunne tilpasse seg miljøet og å hevde sin plass. Ferdigheter som å kunne gi øyekontakt, ta tur, signalisere ja og nei, starte og avslutte en samtale,

spørre etter noe eller noen, handler om sosial kompetanse.

Psykososiale forhold virker også inn på hvordan barnet utvikler sine kommunikasjonsferdigheter. Barnet må oppleve å bli møtt på en positiv og støttende måte når det tar initiativ til å kommunisere, slik at barnet lærer å bli trygg på sin uttrykksform og får lyst til å prøve mer. Holdningene barnet møter, påvirker hvordan det vil utforske sin kommunikasjonsform sammen med andre. Det er motiverende å bli møtt med interesse, anerkjennelse, forståelse og positive holdninger ovenfor sitt kommunikasjonsuttrykk. En kommunikasjonspartner med god innsikt og kunnskap er vesentlig for at ASK-brukeren skal lykkes og motiveres i sin kommunikasjon.

I ASK-veiledning har vi fokus på de ulike kommunikative kompetanseområdene. Hvor har barnet sine styrker og utfordringer sett i lys av disse faktorene. Hvilke av de ovenfornevnte områdene kan det jobbes med for at barnet skal bli bedre rustet til å uttrykke sine meninger og kan fortelle oss hva det ønsker og er opptatt av? Statped sin «Planarbeid for oppfølging av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)» med eksempelmaal for oppfølging (3) bygger på kompetanseområdene.

DEN VIKTIGE LEKEN

Barn lærer gjennom lek, og leken forandrer seg gjennom hele livet. For barn som bruker ASK, er det viktig å tilby lek som er tilrettelagt med den ASK-formen barnet bruker. Barnet skal få passe mye hjelp og støtte i leken for å kunne lære å leke og samhandle ved bruk av de støttetiltakene det har behov for. Gjennom leken lærer barn nye ord, hvordan de skal samhandle

med andre, si sin mening og bruke sine ASK-hjelpemidler i aktivitet. Lek er en viktig inngangsport til barns læring, og vi må sørge for at leken til enhver tid er godt tilrettelagt med aktuelle symboler og kompetente kommunikasjonspartnere, både voksne og andre barn. Fordi leken endrer karakter i takt med barnets utvikling, må også ASK-tiltakene endres. Barnet er avhengig av at de voksne tar ansvar for ASK-tiltakene, og har forståelse for å endre symboler og symbolkombinasjoner i takt med utvikling og endringer i lek, aktiviteter og andre oppgaver.

OVERGANGER OG MILJØSKIFTE

Overganger mellom barnehage og barneskole, og fra barneskole til ungdomsskole og bytte av fagpersoner er utfordrende for en ASK-bruker. Tiltakene er gjerne skreddersydd det enkelte barnet, og barnet er avhengig av kjente, gode kommunikasjonspartnere.

Kunnskapsdepartementet poengterer i veilederen «Fra eldst til yngst – Samarbeid og sammenheng mellom barnehage og skole» (7) at det er viktig å styrke sammenhengen og samarbeidet mellom barnehage og skole for å skape gode overganger. Det handler om å legge til rette for et helhetlig opplæringsløp som ivaretar barnets behov for trygghet i overgangsprosessen, og som bidrar til at opplæringen tilpasses enkeltbarnet allerede fra første skoledag. Det må være sammenheng og progresjon i læringsinnholdet i barnehage og skole. Dette gjelder også ASK-brukere. Foreldrene skal ha muligheter for aktiv medvirkning.

ERGOTERAPEUTER OG ASK?

Jeg mener at ergoterapeuter har en naturlig rolle i teamet rundt

et barn med ASK-behov. Dette er ofte omfattende saker hvor det kreves tverrfaglig samarbeid over lengre tid. Ergoterapeuters kunnskap om for eksempel barns utvikling, aktivitetsanalyse, lekens betydning, hverdagsmestring og tilrettelegging av daglige aktiviteter er viktige faktorer inn i det tverrfaglige teamet.

Mange ergoterapeuter har ansvar for barn fra 0 til 18 år. Det betyr at vi følger barnet i alle overganger fra barnehagen til videregående skole. Det er viktig at noen som kjenner barnets kommunikasjonsmetode fortsetter å være en stabil relasjon.

Ergoterapeutforbundet har et slagord som jeg liker godt: «hva er viktig for deg?». Det er jo nettopp det ASK handler om! Målet med ASK-intervensjon er å lære barnet hvordan det kan fortelle oss at «dette er viktig for meg!». Personen skal bli i stand til å bruke sitt ASK-utstyr til å kommunisere så selvstendig som mulig med venner, familie og også ukjente på ulike arenaer.

VIL DU LÆRE MER?

For deg som vil lære mer om ASK finnes det flere muligheter:

- Statped's e-læring grunnkompetanse i alternativ og supplerende kommunikasjon (8).
- NAVs nettside kunnskapsbanken.net (9) har et hovedtema kommunikasjon (ASK) med flere undertema.
- ISAAC Norge er en organisasjon som arbeider for å bedre kommunikasjonsmulighetene for barn og voksne med omfattende kommunikasjonsvansker. De har egen nettside. (10)
- Universitetet i Sørøst-Norge tilbyr deltidsstudium i Alternativ og Supplerende kommunikasjon (11).

Kilder og nyttige lenker

1. Tetzchner og Martinsen 2004: Alternativ og supplerende kommunikasjon (2. utg). Oslo: Gyldendal.
2. Kunnskapsbanken. Oppdatert 05.09.2018, hentet 15. mai 2022. Tilgjengelig fra: <https://www.kunnskapsbanken.net/kartleggingsverktoy-ved-overganger/>
3. Statped. Oppdatert 04.04.2022, hentet 21.04. 2022. Tilgjengelig fra: <https://www.statped.no/laringsressurser/ask/planarbeid-for-oppfolging-av-alternativ--og-supplerende-kommunikasjon-ask/>
4. Statped. Oppdaterte 04.04.2022, hentet 21.04.2022. Tilgjengelig fra: <https://www.statped.no/laringsressurser/ask/pekeprate-hver-dag---eksempler-pa-tematavler/>
5. Østvik, J. Språkmiljø – tanker om prinsipielle og praktiske sider. Kunnskapsbanken, NAV, 15. april 2018. Hentet 21.04.2022
Tilgjengelig fra: <https://www.kunnskapsbanken.net/sprakmiljo-tanker-om-prinsipielle-og-praktiske-sider/>
6. Communicative Competence for Individuals who require Augmentative and Alternative Communication: A New Definition for a New Era of Communication? Janice Light 1, David McNaughton 1, 2014
7. Kunnskapsdepartementet. Oppdatert 17.06.2008. Hentet 17.06.2022. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/andre-dokumenter/kd/2008/fra-eldst-til-yngst-samarbeid-og-sammenh/id517292/?q=fra%20eldst%20til%20yngst>
8. Statped. Oppdatert 07.12.2021, hentet 17.06.2022. Tilgjengelig fra: <https://statped.no/laringsressurser/ask/e-laring-grunnkompetanse-i-alternativ-og-supplerende-kommunikasjon-ask/>
9. Kommunikasjon (ASK) | Kunnskapsbanken Hentet 07.10.2022. Tilgjengelig fra: <https://www.kunnskapsbanken.net/kommunikasjon/>
10. ISAAC Norge » Hjem. Hentet 07.10.2022. Tilgjengelig fra: <https://isaac.no/>
11. USN – Universitetet i Sørøst-Norge. Hentet 07.10.2022. Tilgjengelig fra: <https://www.usn.no/studier/alternativ-og-supplerende-kommunikasjon/>